

JÄRJEST NALJAKAMAM JA NALJAKAMAM! – „ALICE IMEDEMAAL“ EESTI TÕLGETES **MIRJAM PARVE**

„Kõige hullem raamat, mida ma lugenud olen“, „kuidagi liiga väljamõeldud“, „segane“, „mõttetu“, „kahtlane“, „nöme inglise huumor“ – nii kommenteerisid Lewis Carrolli raamatut „Alice Imedemaal“ Jaan Krossi tõlkes eesti koolilapsed vanuses 9–14. Annika Aasa magistritöö raames küsitatud 64 lapsest kahele kolmandikule raamat ei meeldinud, 48 vastaja meelest oli see lapsik, 25 meelest igav, 21 meelest tüütu ning ainult 11 lapse arvates naljakas ja 3 jaoks põnev.¹ „Alice’il“ näibki olevat sellise teksti kuulsus, mille maailma (teelaudkondi, kassi-irveid ja triibulisi põlvikuid) mitmesuguste ristmeedialiste adaptatsioonide kaudu kõik justkui tunnevad, aga mida paljud õieti lugenud polegi.

Aasa magistritöö valmimise ajaks oli eesti keeles olemas ainult kaks tõlget ja laiemalt kättesaadav neist vaid üks, Jaan Krossi oma. Aas väidab, et Krossi dokumentaalne tõlge, mis keskendub pigem tekstitasandi ekvivalentsusele kui funktsionaalsele ekvivalentsusele (lugejas sarnase mõju tekitamisele), jätab lapslugejale mõeldud kihi pisut unarusse. Ta liigitab Krossi tõlke võõrapäras-tavaks – see püüab edasi anda pigem inglise kultuuri kui kodustada teksti eesti kultuuris.²

Teisalt võib aga küsida, kas „Alice Imedemaal“ on üldse tõlgitav tekst. On vaieldav, kas seda peakski lasteraamatuks pidama, sest süžee võib oma absurd-suses ja meelevaldsuses olla heidutav ning paljud tegelased mõjuvad pigem ebasümpaatselt ega paku lihtsat suhestumisvõimalust (erinevalt näiteks teisest inglise lastekirjanduse klassikalisest teosest, „Karupoeg Puhhist“, kus lapsed

¹ A. Aas. The reception of Alice in Wonderland and Winnie-the-Pooh by Estonian children: issues of translation and translatability. Magistritöö. Tartu, 2004, lk 75.

² Samas, lk 63.

hindasid armsaid tegelasi ja sõpruse kujutamist³). „Alice’it“ peetakse ambivalentseks: algselt on see loodud laste lõbustamiseks, aga teksti avaldamiseks ümber töötades kirjutas Carroll sinna teadlikult sisse ka täiskasvanud lugejale huvi ja lõbu pakkuva kihi.⁴

Lisaks on „Alice’i“ lugu inglise kultuurikontekstist väga raske lahutada: see leiab küll aset veidras unenäomaailmas, ent „see on väga britilik unenäomaailm“⁵, peale selle on üsna spetsiifiliselt britilik ka Carrolli absurdihuumor. Kui inglise lapsed on Edward Leari jt peal kasvatatud nonsenssi nautima, siis Eesti lastekirjanduses on see traditsioon olnud üsna nõrk⁶. Kõik see kokku võib lapsele tõesti tunduda lihtsalt liiga imelik, võõras ja arusaamatu: „mina igatahes ei leidnud sellel erilist mõtet, peale selle, et see üks suur segadus oli“⁷, ohkab üks vastaja; teine aga vastab küsimusele „Kas midagi selles raamatus jäi arusaamatuks või segaseks“ nii: „miks see raamat üldse kirjutati?“⁸.

Tolle lapse küsimust tasub võtta tõsiselt (nagu iga raamatu puhul). Kui mina peaksin talle vastama, ütleksin, et sel raamatul tundub olevat kolm eesmärki, mis on tegelikult üks ja sama: see raamat on kirjutatud selleks, et teha nalja, mis tähendab: selleks, et mängida keelega, mis tähendab: selleks, et kirjeldada, õigemini kehtestada Imedema tegelikkust. Mida omakorda tehakse (vähemalt esmatasandil) jällegi puhtalt nalja pärast.

Tõlkida teksti, mille keskne, liikumapanev jõud on keelemäng, paistab üsna pöörase ettevõtmisena. Edasi vaatlengi eesti keeles ilmunud nelja tõlget ja seda, kuidas nad lahendavad keelega ehitatud maailma, keelehuumori ja keeleõõva probleeme ning milliseid muid strateegilisi valikuid nad teevad.

Ilmunud tõlked

Eesti keelde jõudmisega läks Carrolli 1865. aastal ilmunud teosel aega. Kui saksa ja prantsuse keeles anti esimene tõlge välja juba 1869. aastal, rootsi keeles aastal 1870, vene keeles 1897 ja soome keeles 1906, siis esimene eestikeelne „Alice Imedemaal“ ilmus 1940. aastal Eesti Kirjastuse Kooperatiivi raamatutarjas „Lastejutte“ Linda Bakise tõlkes, toimetajaks Ants Oras, kes tõlkis ka värsid ja kirjutas järelsõna. Raamatus on Alfred Eduard [Edward?] Jacksoni mustvalged illustratsioonid. See väljaanne on muutunud harulduseks, mida isegi raamatukogudest peaaegu et laenutada ei saa.

1971. aastal järgnes Jaan Krossi tõlge (Eesti Raamat), mis jäi koos Vive Tolli piltidega kauaks eesti laste Alice’i-kogemust kujundama. Sama tõlge ilmus Tänapäeva kirjastuselt veel 2006. aastal Navitrolla illustratsioonidega ja

³ Samas, lk 123.

⁴ Samas, lk 27.

⁵ Samas, lk 43.

⁶ Samas, lk 47, 49.

⁷ Samas, lk 118.

⁸ Samas, lk 116.

2008. aastal John Tennieli originaalillustratsioonidega (koos Risto Järve tõlkega „Alice’ist peeglitagusel maal“).

2015. aastal andis Sinisukk välja Tennieli illustratsioonidega (hiljem koloreeritud) ja paljude lisamaterjalidega suurejoonelise köite, mis näib juba väga teadlikult mängivat ehk rohkemgi Alice’i-müüdi, inglispärase teetassiesteetika jms kui teksti enda peale, vähemalt selline kahtlus tekib, kui tõlkija ja toimetaja nimed – Anna-Liisa Tiisma ja Kairi Terav – on pisikeses kirjas peidetud luksustellise viimasele lehele. Ehk ongi sümptomaatiline, et Philip Pullmann eessõnas nendib: „Me ei pea teost isegi lugema, sest olgem ausad, kõik ju teavad seda lugu nagunii.“⁹

2018. aastal lisandus eestikeelsete Alice’ite valikusse Draakoni ja Kuu väljaanne Mari Kleini tõlkes, Kleini ja Leelo Märjamaa värsitõlgetega (toimetajad Marilyn Lips ja Leelo Märjamaa) ning Rebecca Dautremer’ piltidega (2010. aasta prantsuse väljaandest), mis lahknevad kinnistunud Alice’i-kuvandist, kujutades blondi tüdruku asemel tumedapäist, pigem päriselu Alice Liddelliga sarnanevat tegelast.

Krossi tõlke esmaväljaandes toimetajat märgitud ei ole, teiste tõlgete puhul on aga võimatu hinnata, kui suur osa on olnud toimetajal. Eriti 1940. ja 2018. aasta tõlgetes, kus toimetajad tõlkisid ka värsid, mis on ju ülejäänud tekstiga tihedalt seotud, võiks kahtlustada toimetaja aktiivsemat kaasaloomet. Praegu nimetan tõlkeid siiski Bakise, Tiisma ja Kleini tõlgeteks (v.a värsside puhul), toimetajate kaasautorlus olgu aga igas sellises mainimises implitsiitselt sisse arvestatud.

Lisaks on eesti keeles ilmunud tohutuse koguses adaptatsioonid, pildi-, värvi- ja pusleraamatuid, mis on kahtlemata Carrolli tekstimaailma populariseerimisele palju kaasa aidanud, eriti kuivõrd Annika Aas rõhutab oma magistritöös, et „vähesed positiivsed kommentaarid „Alice’ile“ puudutasid peaaegu eranditult adaptatsioone“¹⁰. Siin jäävad nad vaatluse alt välja, kuid huvitav oleks uurida ka adaptatsioonitõlkeid ja nende suhteid olemasolevate tõlgetega.

Keel kehtestab maailma

Keel kehtestab ja loob tegelikkust ju kõigis inimlikes ilmes, Imedemaal tor-kab see aga eriti silma, sest võimalikud muud maailma ülesehituse loogikad – „realistlik“, põhjuslik, narratiivne vms – lõhutakse pidevalt ära või pühitakse lihtsalt kõrvale, nii et lugeja tunneb alatasa, nagu tal tõmmataks vaip jalge alt. Põhjuslike ja sisuliste seoste asemel määravad asjade käigu keelelised seosed, olgu kõlalised või kujundlikud – peamised nalja- ja maailmaloomemehhanismid ongi (peaaegu-)homofoonide seostamine ja idioomide või kujundlike väljendite otsene tõlgendamine. Tähistaja tasandil on (fiktsionaalmaailma) tähistatava tasandi üle nii suur võim, et kui näiteks Hertsoginna sõimab lapsukest

⁹ P. Pullmann, Eessõna. – L. Carroll, Alice Imedemaal. Tlk A. Tiisma. Tallinn 2015. Lk ii.

¹⁰ A. Aas, The reception of Alice in Wonderland and Winnie-the-Pooh by Estonian Children. Lk 132–133.

põrsaks, siis sellest saabki kohe pesuehtne põrsas. Lausungi tõeväärtuse kui „tegelikkusele“ vastavuse otsimine muutub mõttetuks, sest midagi muud selles maailmas polegi kui lausutud tegelikkus.

Selle mehhanismi erijuht on tegelaste nimed. Teatud tegelased on olemas lihtsalt sellepärast, et keel seda võimaldab, koguni ette kirjutab – inglise keel. „Carrolli-aegsel Inglismaal mõjus raamatu tekst kõnekeelsena ning oli lapsele lihtsasti jälgitav ja mõistetav. *Mad as a March hare, mad as a hatter, to grin like a Cheshire cat, as dead as a dodo* olid inglise keeles levinud väljendid Carrolli eluajal. Sada viiskümmend aastat hiljem Eestis on Märtsijänesest, Kübarsepast ja Irvik Kassist saanud lihtsalt kamp pentsikuid tegelasi,“ nendib Aas.¹¹ Samuti oli tuntud roog vasikapeast valmistatav valekilpkonnasupp, millest eesti lapsed vaevalt kuulnud on. Tegemist on ühega Carrolli tunnusvõtetest: ta „elustab, teeb elusolendiks fraseologismi komponendi või idioomi. [---] Ja nõnda seisabki tõlkija-interpreteerija ühekorraga nii idioomi kui ka rahvusliku huumori tõlkimatuse ees: kuidas vahendada, teatavaks teha, kuidas kompenseerida?“ kirjutab Maie Kalda.¹²

Igale juhtumile lähenevad tõlkijad erinevalt. 1940. aasta tõlkes on otsustatud lugejale Cheshire'i kassi, Valekilpkonna ja Märtsijänese nimede tähendust seletada järelsõnas („Miks kassid just Cheshire'i provintsis (ehk krahvkonnas) peaksid rohkem irvitama kui mujal, seda ei tea keegi, kuid sellest kõneldakse ühtepuhku“¹³), kübarseppade kalduvus hulluda jääb aga avamata, sest tõlkes on valitud seletav vaste:

„*Tolles suunas*,“ ütles kass, heljutades paremat käppa, „elab veider vend, ja *tolles*,“ heljutades teist käppa, „elab märtsijänes. Külasta kumba tahad: nad on mõlemad hullud.“ (Lk 56)¹⁴

Krossi leiu „irvikut tõugu kass / Irvik Kiisu / Irvik Kass“ võtavad (pisut ainult kokku-lahkukirjutamist varieerides) üle ka järgmised tõlkijad, samuti on kõigil tegelasteks Kübarsepp ja Märtsijänes, Krossil ja Kleinil Valekilpkonn ning Tiisimal Libakilpkonn. Seega on tehtud võrdlemisi sarnaseid valikuid: mingisugune sihtkultuuris sarnase funktsiooniga vaste on kolmes hilisemas tõlkes leitud ainult kassile ja esimeses kübarsepale, ülejäänud tegelaste taust ja selles peituv nali jääb lapslugejale läbipaistmatuks. 1940. aasta tõlge on ainus, kus seda vähemalt paratekstiliste vahenditega (järelsõnaga) kompenseerida püütakse.

¹¹ A. Aas, „Alice'i Imedemaal“ populaarsus lasteraamatuna Eestis on müüt. Eesti Ekspress 21.11.2018.

¹² M. Kalda, Mis keeles kass naeratab? Keel ja Kirjandus 8/1988, lk 460–465, siin lk 461.

¹³ A. Oras, Saateks. – L. Carroll, Alice Imedemaal. Tlk L. Bakis ja A. Oras. Tartu 1940, lk 115.

¹⁴ Siin ja edaspidi tsiteeritud väljaandest: L. Carroll, Alice Imedemaal. Tlk L. Bakis ja A. Oras. Tartu 1940.

Keel juhhib lugu

„Alice Imedemaal“ sai alguse Alice Liddelli ja tema õdede lõbustamiseks mõeldud suulise jutustusena ja sarnane struktuur, ühest meelelahutuslikust jaburusest teise uperpallitamine, on säilinud ka kirjapandud tekstis. Paljusid stseene motiveeribki (ainult) võimalus nalja teha, enamasti täpsemalt sõnamäng. Narratiivi kulu jaoks neid vaja ei ole, seikluse edenemise mõttes on tegemist pidevate kõrvalekalletega. Keel ja keelemäng on niisiis narratiivse sidususe alus, mis teksti koos hoiab. Kui keelemäng tõlkes ei toimi, jääb arusaamatuks, miks teatud stseenid üldse aset leiavad – kui narratiivse ja põhjusliku loogika tasandil sidusust pole ja see ka keeletasandil ära kaob, kasvab absurdi määr lugejal üle pea. Heaks näiteks on Alice'i vestlus Hertsoginnaga, kes kõiges jaburaid moraale (või Bakise tõlkes „elutarkuse juhiseid“) leiab.

Kui Alice oletab, et sinep kuulub mineraalide hulka, vastab Hertsoginna: „there's a large mustard-mine near here. And the moral of that is — ‘The more there is of mine, the less there is of yours.’¹⁵” Moraali ainus seos eelneva jutuga on homonüümia *mine* (kaevandus) – *mine* (minu). Kross on loonud homonüümia alusel samavõrd absurdse seose: „Siinsamas lähedal on suur sinepikaevandus ja mitu sinepiaita. Millest järgneb moraal: *Kui mulle aitab, siis sulle ei aita*“ (lk 74)¹⁶. Tiisma lahendus ei põhine sõnamängul, vaid hertsoginnalikult moonutatud vanasõnal, millel on kaevandusejutuga selge sisuline seos: „siin lähedal on üks suur sinepikaevandus. Ja loo moraal on: kaeva mulda, siis saad kulda. Või sinepit“ (lk 134)¹⁷.

Bakis ja Klein on aga jätnud repliikide vahel seose loomata. Bakis: „Siin lähedal on suur sinepikaevandus. Ja sellest järgneb elutarkuse juhis: Mida rohkem mul seda on, seda vähem seda jääb sinule“ (lk 82). Klein: „Siin lähedal on suur sinepikaevandus. Ja selle moraal on: Mida rohkem on sinu, seda vähem on minu“ (lk 98)¹⁸. Hertsoginna niigi hapralt koos seisev vestluskunst kaotab viimsegi sideaine ja lugejana on üsna raske teksti juures püsida.

Mõnikord on terved peatükid rajatud suurele sõnamängusüsteemile, silmatorkav näide on merivähikadrilli episood. Süsteemi käivitavad laulu esimesed read:

„Will you walk a little faster?“ said a whiting to a snail.

„There's a porpoise close behind us, and he's treading on my tail.

¹⁵ Siin ja edaspidi tsiteeritud Gutenbergi projekti väljaandest: L. Carroll, *Alice's Adventures in Wonderland*. <https://www.gutenberg.org/files/11/11-h/11-h.htm>, vaadatud 12.7.2021.

¹⁶ Siin ja edaspidi tsiteeritud väljaandest: L. Carroll, *Alice Imedemaal*. Tlk J. Kross. Tallinn 1971.

¹⁷ Siin ja edaspidi tsiteeritud väljaandest: L. Carroll, *Alice Imedemaal*. Tlk A. Tiisma. Tallinn 2015.

¹⁸ Siin ja edaspidi tsiteeritud väljaandest: L. Carroll, *Alice Imedemaal*. Tlk M. Klein ja L. Märjamaa. Tallinn 2018.

Edasi seletavad Valekilpkonn/Libakilpkonn ja Grüps/Greif¹⁹ Alice'ile, miks mainitud kala nimi on just *whiting* (e.k merlang). Kui maapealsete kingade vikis kannab nimetust *blacking*, siis merealuste kingade läike tagavat selle just-kui-vastand, *whiting*. Tsiteerin seda stseeni pikemalt:

“Thank you,” said Alice, “it’s very interesting. I never knew so much about a whiting before.”

“I can tell you more than that, if you like,” said the Gryphon. “Do you know why it’s called a whiting?”

“I never thought about it,” said Alice. “Why?”

“It does the boots and shoes,” the Gryphon replied very solemnly.

Alice was thoroughly puzzled. “Does the boots and shoes!” she repeated in a wondering tone.

“Why, what are your shoes done with?” said the Gryphon. “I mean, what makes them so shiny?”

Alice looked down at them, and considered a little before she gave her answer. “They’re done with blacking, I believe.”

“Boots and shoes under the sea,” the Gryphon went on in a deep voice, “are done with a whiting. Now you know.”

Taas ilma igasuguse loogilise narratiivse põhjusega peale keelenalja ettevalmistamise tuleb Alice'il pähe küsida, millest merealused kingad tehtud on. ““Soles and eels, of course,” the Gryphon replied rather impatiently: “any shrimp could have told you that.”” *Sole* ja *eel* on samuti kalad (merikeel ja angerjas), aga *sole* tähendab ka kingatalda ja *eel* kõlab nagu *heel*, kand.

Kolmandaks seostub lauluga sõnamäng, mis põhineb sõnade *porpoise* (prin-gel) ja *purpose* (eesmärk) kõlalisel sarnasusel.

“If I’d been the whiting,” said Alice, whose thoughts were still running on the song, “I’d have said to the porpoise, ‘Keep back, please: we don’t want you with us!’”

“They were obliged to have him with them,” the Mock Turtle said: “no wise fish would go anywhere without a porpoise.”

“Wouldn’t it really?” said Alice in a tone of great surprise.

“Of course not,” said the Mock Turtle: “why, if a fish came to me, and told me he was going a journey, I should say ‘With what porpoise?’”

“Don’t you mean ‘purpose?’” said Alice.

“I mean what I say,” the Mock Turtle replied in an offended tone.

¹⁹ Bakisel, Krossil ja Tiismal Grüps, Kleinil juba (nt „Harry Potterit” lugenud lastele tuttavam) Greif.

Linda Bakise ja Ants Orase tõlkes on laulus jäädud truuks Carrolli nimetatud kalaliikidele:

„Tigu kõnetades merlang ütles: „Kallim, ole ingel, tõtta, tõtta! Minu saba tallab kannul ujuv pringel. [---]“ (Lk 92)

Edasine sõnamängul põhinev osa vestlusest Alice'i, Valekilpkonna ja Grüpsi vahel on ilmselt tundunud tõlkimatu ja see on lihtsalt ära jäetud.

Jaan Kross on vee-elukate liigid laulus valinud sõnamänguvõimaluste järgi ja ehitanud selle põhjal üles ka kogu järgneva stseeni, hoidmata kinni jalanõuteemast, aga säilitades tegelaste hoiakud ja reaktsioonid (Grüpsi koolmeisterliku tõsiduse, Alice'i hämmelduse ja Valekilpkonna solvumise, küll aga on välja jäänud Grüpsi kannatamatu nähvamine Alice'i „rumaluse“ peale):

„Kas te'i kõnniks rutem!“ ütles Teole Kammeljas, „sest kann käib meie kannul ning ta varbas püksisäär mul kinni on. [---]“

[---]

„Kas sa tead, miks neid kammeljateks hüütakse?“

„Ma pole iial selle üle mõtelnud,“ sõnas Alice. „Miks siis?“

„Nendega kammitakse mererohtu,“ ütles Grüps pühalikult.

Alice oli suures hämmelduses. „Kas mererohtu siis rehadega ei rehitseta?“ küsis ta.

„Ei,“ ütles Grüps, „seda kammitakse kamm-elajatega.“

[---]

„Nad olid sunnitud teda ühes võtma,“ ütles Valekilpkonn, „sest iga hästikasvatatud kala käib igal pool konnaga seltsis.“

„Kas tõesti?!“ küsis Alice suures imestuses.

„Muidugi,“ ütles Valekilpkonn. „Kui mõni kala tuleks minu juurde ja ütleks, et ta läheb reisima, ma küsiksin otsemaid: „Missuguse seltskonnaga?“

„Aga sa ei mõtle ju *niisugust* konna!“ hüüdis Alice.

„Ma mõtlen, mis ma ütlen,“ vastas Valekilpkonn solvunud toonil. (Lk 81–84)

Soles and eels sõnamängule ei ole otseselt vastet, aga kamm-elaja ja selts-konna naljad toimivad, näivad üsna lapsepärasedki, ning stseen kulgeb loomulikult ja lodusalt.

Anna-Liisa Tiisma tõlkes on, nagu Bakisel-Oraselgi, merlang ja pringel. Merlangi nime takistusest on Tiisma aga mööda läinud, leiutades teistsuguse jalanõuteemalise sõnamängu, mis on sobitatud täpselt lähtetekstist üle võetud saatelausete vahele (s.t erinevalt Krossi tõlkest pole stseeni ennast üldse muudetud):

„Katsuks veidi kabedamalt?“ Teole ütles kord Merlang.

„Pringel tihedalt meil kannul, saba otsas tallub kand. [---]“

[---]

„Aitäh,“ tänas Alice, „see on väga huvitav. Ma enne ei teadnudki merlangidest nii palju.“

„Võin veel rohkem rääkida, kui soovid,“ ütles Grüps. „Kas sa teadsid, et nad on tallaalused?“

„Pole kunagi selle peale mõelnud,“ märkis Alice. „Kuidas nii?“

„Sest nad käivad kummiku all,“ vastas Grüps äärmise pidulikkusega.

Alice oli täielikus segaduses. „Kummiku all!“ kordas ta mõtlikult.

„Nojah, poevad hirmust millimallika kummiku alla,“ ütles Grüps. „Ja jälguvad seal kõlkudes.“

Alice vaatas alla oma kingade poole ja pidas enne vastamist veidi aru. „Kas see peab ikka vett?“

„Merealused kummikud peavad kõik vett,“ sõnas Grüps sügavale rinnahäälele üle minnes, „eranditult. Nüüd sa siis tead.“

[---]

„Ükski kombekas kala ei saaks end liialt vaalatult üleval pidada.“

„Tõesti?“ küsis Alice suure üllatusega.

„Loomulikult mitte,“ ütles Libakilpkonn. „Sest kui üks kala oleks tulnud minu juurde ja öelnud, et läheb üksi rännakule, siis oleksin temalt küsinud: „Kas pole see ehk liialt vaalatu mõte?!““

„Kas te ei mõtle mitte vallatu?“ päris Alice. (Lk 151–155)

Väljendite „tallaalune“ ja „peab vett“ otsese tähenduse kasutamine teeb stseeni naljakaks ja toimivaks, nagu ka mõte millimallika kummikutest, mida on vaja meresügavuses kõndimiseks, ja lihtsalt puhas häälikulõbu („jälguvad seal kõlkudes“). „Vaalatu-vallatu“ sõnamäng toetub ehk pisut ebakindlalt eeldusele, et lugeja teab, et pringlid kuuluvad vaalaliste seltsi – selle infokillu oleks tegelikult võinud ka tõlkesse sisse smugeldada, kui tõlkija oleks võtnud natuke suurema vabaduse stseeni oma käe järgi lavastada.

Mari Kleini tõlkes on jututeemaks kingad-saapad nagu lähtetekstiski, merlang on aga asendatud hõbeheigiga, kelle nimi aitab seose luua:

„Kas sa ei lisaks sammu?“ teolt küsis hõbeheik.

„Mu saba tallab pringel, kes kohe kannul meil.“ [---]

„Kas sa tead, miks neid hõbeheikideks kutsutakse?“ [---]

„*Kingade ja saabaste pärast*,“ vastas Greif väga tõsiselt. [---] „Veealused saapad ja kingad,“ sõnas Greif bassihäälel, „läigivad tänu hõbeheigile. Nüüd sa siis tead.“ (Lk 108–109)

Alice'i jätkuküsimus on umbes sama ootamatu kui lähtetekstis ja loob võimaluse järjekordseks leidlikuks ja lausa külluslikuks kalanime-sõnamänguks:

„Ja kes neid teha aitavad?“ küsis Alice uudishimulikult.

„Konkspöksäga, nugaviidikas, niitninarai, nõelotalik ja nahkkarp, muidugi,“ vastas Greif üsna kärsitult. „Iga krevett teab seda.“ (Lk 110)

Stseeni kõige vähem usutav osa on ehk „pringli-ringi“ sõnamäng:

„Ükski tark kala ei lähe kuhugi ilma pringlita. [---] Kui kala tuleks minu juurde ja ütleks, et läheb reisile, küsiks ma kohe: „Millise pringliga?“
„Kas sa mõtlesid, millise ringiga?“ (Lk 110)

Kui *porpoise*'i *purpose*'iks tõlgendada aitab Alice'il loogiline keelekontekst (väide, et targad kalad eesmärgitult ei uita, kõlab usutavalt), siis mõte, et kala ei lähe kuhugi „ilma ringita“, või küsimus „millise ringiga“ kuhugi minnakse, ei tule ehk nii kergesti pähe. Samas võib seda võtta lihtsalt osana Imedemaa üldisest jaburusest ja pahupidisusest.

Kui Bakise-Orase tõlkes jäävad mujalgi mõned sõnamängul põhinevad stseenid või repliigid lihtsalt välja, siis Kross paistab silma selle poolest, et kirjutab sõnamänge juurdegi. Näiteks kohtustseenis on Carrollil üks üsna lihtsakoeline sõnamäng:

“If that’s all you know about it, you may stand down,” continued the King.
“I can’t go no lower,” said the Hatter: “I’m on the floor, as it is.”
“Then you may sit down,” the King replied.

Kross on sellele kohale aga veel mitu vinti peale keeranud:

„Kui see on kõik, mis te asjast teate, tehke sääred!“ ütles Kuningas.
„Majesteet,“ ütles Kübarsepp, „mina oskan ainult kübaraid teha.“
„Tehke siis, et te kaote!“ hüüdis Kuningas.
„Ma olengi kadunud mees,“ sõnas Kübarsepp, „aga see pole mu enese tehtud.“
(Lk 94)

Keel moondub

Olulised märgid, mis kogu teksti jooksul Imedemaal viibimist meelde tuletavat, on keha muutumine (kasvamine-kahanemine) ja see, mis Imedemaal keelega juhtub. Esimesed märgid sellest, et keel oma argiolekust irduma hakkab, ilmnevad juba jutustuse alguses, kus Alice ütleb *antipodes* asemel *antipathies* (Bakis (lk 7), Kross (lk 11): „antipaadid“, Tiisma: „antipaatiad“ (lk 5), Klein: „[inimesed, kes kõnnivad pea alaspidi ehk] vastutibiselt“ (lk 12) ja moodustab, olles suurest üllatusest korraliku inglise keele unustanud, sõnast *curious* vale keskvärde *curiouser* (Bakis: „taga veidramaks ja veidramaks“ (lk 14, ilma korralikku keelt puudutava kommentaarita, kuivõrd moodustatud ongi täiesti korralik vorm), Kross: „naljakamam ja naljakamam“ (lk 16), Tiisma: „aina kummalisenem ja kummalisenem“ (lk 15), Klein: „kummalinem ja kummalinem“ (lk 18)). Kui need võivad siiski veel minna lapseliku eksimuse alla, siis

see, mis toimub sõnadega Valekilpkonna jutustuses, lööb oma veidrusega juba oimetuks.

Valekilpkonn räägib oma koolipõlvest meres ja loetleb, mida ta seal õppis (vt tabelit).

Tabel 1. Koolitunnid				
Carroll	Bakis (lk 88–89)	Kross (lk 78–79)	Tiisma (lk 143–145)	Klein (lk 104)
<i>Reeling and writhing</i>	Sugemine ja kurjustamine	Sugemine ja hurjutamine	Sugemine ja hurjutamine	Pugemine ja kirbutamine
<i>Arithmetic: Ambition, Distraction, Uglification, Derision</i>	Arvutamise 4 tehet: kiitmine, nahutamine, jorutamine ja pragamine	Kehkenduse 4 tehet: kiitmine, nahutamine, jorutamine ja pragamine	Sehkenduse harud: kiitmine, nahutamine, pragamine ja norutamine	Aritmeetika neli haru: viitmine ja vahutamine, lorutamine ja ägamine
<i>Mystery, ancient and modern</i>	-	Vana pajalugu ja uus pajalugu	Antiik- ja uus-hajalugu	Iidne ja tänapäevane ujulugu
<i>Seaography</i>	-	Reograafia	Peograafia	Veeteadus
<i>Drawling, Sketching and Fainting in Coils</i>	Pugemine, nõelamine, tükkimine, kudamine, kümblemine ja muu vesitöö	Ilupugemine	Poonimine, pitseerimine ja ülevõllimaal	Solistamine, kisendamine ja saalimine
<i>The Classics: Laughing and Grief</i>	Vanad keeled: madinat ja kriukameelt	Klassikalised ained: madina dramaatika	Klassikaline keelitamine: kreepsu ja vadina keel	Klassikaline koolmeister; vadina ja prööka keel
- (tõlkijate lisandused)	Kringliskeel, sõimlemine, iluhurjutus	Kringliskeel, sõimlemine, musuõpetus	-	-

Ühelt poolt on esimeses tulbas lihtsalt naljakad moonutused igale koolilapsele tuttavatest sõnadest *reading and writing, addition, subtraction, multiplication, division; ancient and modern history; geography; drawing, sketching, painting in oils* ning antiikkeeled Latin ja Greek. Teisalt on lugeja peas täiesti toimiv ka moonutatud sõnade otsene tähendus: merepõhjakoollis võivadki vee-elukad õppida tuikuma ja vingerdama, rääkimata müsteeriumi, naeru ja leina tudeerimisest, ning loomulikult annab just vana angerjas keerduminstamise tundi. Nii ongi lugeja otsekui kahes võrdses tõlgendusvõimaluses ja kahes maailmas korraga, kuuleb ja näeb vaimusilmas mõlemat varianti, nii nagu terve Imedemaa on ühtaegu nii argitegelikkuse moonutatud peegeldus kui ka iseseisev muinasjututegelikkus.

Tõlkijad on sellele stseenile lähenenud ilmse mängulustiga (vt tabelit).

Rehkenduse nelja tehte puhul on huvitav näha, et need paistab Kross olevat Bakise tõlkest otse üle võtnud, Tiisma aga on peaaegu et kopeerinud (ilmselt) Krossi tõlget (aga „jorutamise“ asemel on tal „norutamine“). Samuti leiduvad Bakise tõlkes lisaained (mida Carrollil polnud nimetatud, aga mille sõnamängupotentsiaal sobib hästi konteksti) „kringliskeel“ ja „sõimlemine“, mis jällegi korduvad Krossi tõlkes. Bakis tundub olevat inspireerinud Krossi (ja viimase lahenduse otse võtnud Tiisma) vasteid lugemisele-kirjutamiselegi. Nii elab praeguste lugejate jaoks tervikuna justkui peaaegu kadunud esimene tõlge tegelikult järgmistes tõlgetes salamisi leidlike sõnamängude kaudu edasi. Klein on mõlemal juhul leidnud eelkäijatest täiesti erinevad lahendused. Kleini ja Bakist ühendab aga see, et nad on võimalusel loonud just merealusesse kooli sobivaid vee- või vee-elukate teemalisi sõnamänge.

Bakis ja Kross käivad merekooli õppekavaga vabamalt ümber kui Tiisma ja Klein. Kui mõnele Carrolli viidatud ainele pole Bakis vastet pakkunud, siis vana angerja õppetükkide loetlemisel on ta eriti hoogu läinud. Kunstialade asemel on ta aga leidnud hulga toredaid kala- ja käsitööteemat ühendavaid sõnamänge. Lisaks juba mainitutele on Bakisel omaloominguline lisand õppekavva „iluhurjutus“ ja Krossil „musuõpetus“. Kui Carrollil on aritmeetika enda nimetus tavapäraseks jäänud, siis kaks tõlkijat on ka seal mänguvõimalust näinud, tehes rehkendusest „kehkenduse“ (Kross) ja „sehkenduse“ (Tiisma).

Võib küsida, kuivõrd (praegusele) eesti (laps)lugejale ladina ja kreeka keel õppeainetena üldse pähe tulevad või omaenda koolikogemusega suhestuvad. Siin on jälle tegemist pigem inglise kultuuri ületoomisega, läbivalt kodustavas tõlkes sobiks mängida ilmselt muude võõrkeeltega (nagu Bakis ja Kross ongi teinud „kringliskeele“ puhul – ja Kross on kreeka keele välja jätnud). Samuti oleks huvitav katsetada päris lugejate peal, kas nad saavad aru, millele täpselt viitab poonimine, kas kisendamine või pitseerimine toob ikka neile piisavalt selgelt meelde visandamise või skitseerimise, kas arusaamist võib takistada see, et koolis ei räägita tavaliselt „vanast ajaloost“ või „tänapäevasest ajaloost“ (s.t et kollokatsioonid sõnamängu äratundmist ei toeta).

Üldjoontes on kõik tõlkijad aga stseeni sidusalt toimima pannud – kooliteemalised naljad võiksid ometi iga kultuuri lapslugejat kõnetada. Siiski töid Aasa küsitluses paljud lapsed Krossi tõlke puhul esile, et Valekilpkonna peatükk oli eriti arusaamatu.²⁰ Puuduvad andmed, kuidas lapsed uuemates tõlgetes seda peatükki hindavad, aga võimalik, et sõnamängud jäävad siiski liiga läbipaistmatuks ja lastest publikule orienteeritud tõlkes tuleks kasuks puust ja punasem lähenemine (mis samas muidugi teistsugust publikut nõrritada võib). Näiteks 1958. aasta ungarikeelses väljaandes esitab Alice küsimusi, kus „õiged“ tunnid

²⁰ A. Aas. The reception of Alice in Wonderland and Winnie-the-Pooh by Estonian Children. Lk 75, 77.

on ette antud: „„Kas te õppisite kirjutama?“ – „Ei, ainult nutma.“ – „Lugema?“ – „Sulama.“ – „Joonistama?“ – „Matsutama.““²¹ Igal juhul on ohtlik, kui terve pikk stseen, mis peaks lugevat last naerutama, talle hoopis arusaamatuks jääb – üksiku katkestuse teksti sidususes annab lugeja ehk andeks, aga kui ta mitme lehekülje jooksul segaduses viibib, ei pruugigi ta enam jaksata edasi lugeda, vaid pahandab samamoodi nagu Alice, kellelt küsitakse, miks on ronk nagu kirjutuslaud – seosetu jaburuse määr, mis on tekstis niigi kõrge, ületab taluvusläve.

Keel tekitab õõva

Imedemaa rääkivaid loomi, kummalisi kombeid ja keeleväänamistki võtab Alice üsna kergelt, kuigi võib-olla mõningase hääminguga. Tõelist hirmu ja meeleheidet tekitab temas aga üks eriskummaline asjaolu: kui ta proovib lugeda mõnda pähe õpitud luuletust, läheb kõik valesti. See tekitab temas koguni veendumuse, et ta polegi enam tema ise:

“‘I’ll try and say ‘*How doth the little—*’” and she crossed her hands on her lap as if she were saying lessons, and began to repeat it, but her voice sounded hoarse and strange, and the words did not come the same as they used to do:— [---] “I’m sure those are not the right words,” said poor Alice, and her eyes filled with tears again as she went on, “I must be Mabel after all ...”

Alice jutustab sellest, et ta luuletusi õigesti ei mäleta, ka Tõugule/Röövikule²² ning Grüpsile ja Valekilpkonnale. Kõik need tegelased kinnitavad talle omakorda, et lugu on väga imelik, ja käsivad tal aina uusi värsse deklameerida. Iga kord kõlab kas Alice’i enda või teiste tegelaste reaktsioonis läbiv motiiv, et *sõnadega* on midagi viltu: “the words did not come the same as they used to do”; “it all came different”; “some of the words have got altered [---] It is wrong from beginning to end”; “the words came very queer indeed”; “That’s different from what I used to say when I was a child”; “Well, I never heard it before [...] but it sounds uncommon nonsense”. Pärast kolmandat katset on Alice päris ahastuses: “Alice said nothing; she had sat down with her face in her hands, wondering if anything would ever happen in a natural way again.”

Asjaolu, et *sõnad*, mis peaksid tulema tuttavad ette, on valed, teistsugused ja imelikud, paneb Alice’i niisiis tajuma, et nii tema ise kui ka kogu maailm on paigast ära. See tunne saab tal tekkida sellepärast, et ta teab, millised need sõnad oleks *pidanud* olema: (peaaegu kõik) Carrolli värsid on selged paroodiad oma aja tuntud tekstidest. Kaasaegsele lugejale oleks need äratuntavad, mis ühtaegu seletaks talle Alice’i emotsionaalseid reaktsioone ja teeks ka nalja. Moralistli-

²¹ „Írni tanultak? - Nem [---], csak sírni. - Olvasni? - Csak olvadni. - Rajzolni? - Csak majszolni.“ – L. Carroll, Alice Csodaországban. Tlk D. Kosztolányi, toim. T. Szobotka. <http://mek.oszk.hu/00300/00348/html/alice09.htm>, vaadatud 6.7.2021.

²² Bakisel, Krossil, Tiismal Tõuk; Kleinil Röövik.

kud lasteluuletused, mida ka originaal-Alice (Liddell) ilmselt pidi kasvatuslikel eesmärkidel pähe tuupima (“How doth the busy little bee” ja “’Tis the voice of the sluggard” – Isaac Watts, “The Old Man’s Comforts and How He Gained Them (You are old, Father William)” – Robert Southey, “The Spider and the Fly” – Mary Howitt, “Speak Gently” – David Bates) ja sentimentaalsed laulukesed (“Twinkle, twinkle, little star” – Jane Taylor, “Star of the Evening” – James M. Sayle²³) on pööratud pea peale (usinast mesilinnust saab kaval krokodill, nõuandest kõiki hellalt kõnetada saab käsk lapsukese peale kärkida jne) või täiesti absurdseks (laiskvorsti õpetlikust loost saab kõrbenud merivähi kaebus).

Eesti lugeja, olgu suur või väike, 1940. või 2021. aasta oma, pole suuremast osast neist alustekstidest ilmselt kuulnudki. (Ka tänapäeva inglise lugejale on mõned Carrolli paroodiad ilmselt tuttavamad kui Wattsi jt värsid.) Luuletõlkeid võib analüüsida ja hinnata eri kriteeriumide järgi, aga funktsionaalsest aspektist on kõik tõlkijad valinud üsna ühesuguse strateegia – tõlkinud luuletused iseseisvate tekstidena, lähteteksti vormi imiteerides, s.t enamasti ekvimeetriliselt ja lähedaste riimiskeemide-riimitüüpidega (ehkki Tiisma ja Klein lubavad endale Orase ja Krossiga võrreldes vabamaid riime ja Tiisma värsid vajuvad meetrumist aeg-ajalt välja). Olgu näiteks toodud esimene salm esimesest luuletusest, mida Alice lugeda püüab:

I’ll try and say ‘*How doth the little—*’ [...]

How doth the little crocodile

 Improve his shining tail,

And pour the waters of the Nile

 On every golden scale!

Bakis/Oras (lk 16): Katsun peast ütelda: „Kuis väike – “[---] Kuis väike krokodillike jões armsalt haigutab, kuis hända tõstab illike, suud lahkelt maigutab!	Kross (lk 18): Ma katsun ütelda peast „Kuis paistab töökas...“ Kuis paistab söakas krokodill vees lahke loomuselt, suu naerul, saba sirevil, päev helgib soomuselt!

²³ M. Gardner, *The Annotated Alice*. Harmondsworth: 1985.

Tiisma (lk 20): Ma proovin lugeda salmi „Kuis väike usin...“ [---] Kuis usin väike krokodill seab sõidukorda saba ja uhub puhtaks Niiluses kuldsoomustega naha!	Klein/Märjamaa (lk 21): Ma proovin esitada „Kuis usin väike...“ [---] Mis kena väike krokodill jõevetel pillerdab ja iga soomus kullaselt ta sabal sillerdab!

See on koht, kus valik (Christiane Nordi terminites²⁴) dokumentaalse ja instrumentaalse tõlke vahel on väga põhimõtteline ja valiku tulemus drastiliselt erinev. Eesti Alice'i-tõlkijad dokumenteerivad pigem lähteteksti luuletuste sisu ja vormi ning jätavad tähelepanuta lähteteksti mõju omas kontekstis: seda, miks Alice nii väga kohkub, miks ta ütleb, et need on „valed sõnad“, nende tõlgete lugeja ei mõista (kuigi Alice'i saatelausest aimub, vähemalt Krossi ja Kleini tõlkes, et ta plaanis lugeda midagi teistsugust), ta ei saa ise Alice'iga kaasa kogeda tuttava teksti kõhedat äratundmist moonutatud peegelpildis.

Seda, et tõlkeluuletustega sellisel kujul ongi (eriti lapsel) raske suhestuda, kinnitas ka Annika Aasa töö, kus 30 last hindas „Alice'i“ luuletusi arusaamatuks, 31 igavaks, ainult 8 huvitavaks ja 9 naljakaks, mõni nimetas neid ka mõtetuks, õudseks, nõmedaks, kahtlaseks, kentsakaks. Ainult kolmandik vastanutest suutis üldse kõik luuletused läbi lugeda.²⁵

Täiskasvanud lugejana jääb tõlkeluuletuste kultuuriline kontekst küll endiselt tabamatuks (isegi kui sellest teadlik olla, ei saa need tõlked sarnast tunnet tekitada kui kontekstualiseeritud paroodia), ent omamoodi lõbu võivad need ometi valmistada. Paljudes on pealegi tajutav ka üldisem paroodiline toon – nii sõnavara kui ka klassikaliste tubli lapse väärtuste, nt usinuse ja kulupeade kummardamise pahupidipööramine mõjuvad, ka ilma konkreetse alusteksti olemasoluta, õpetliku lasteluule žanri kui sellise paroodiana. Orase ja Krossi tõlgete hoogne rütm ja vaimukad riimid pakuvad lisaks lihtsalt puhast kõlamõnu ja tikuvad suisa kummitama. Ka Kleini ja Märjamaa tõlked on musikaalsed, ainult kipuvad vahel meetrumisse mahtumise ja riimi nimel inversiooniga arusaadavuse arvelt liiale minema. Tiisma luuletõlked jäävad mõnikord pisut kohmakaks.

²⁴ C. Nord. *Translating as a Purposeful Activity. Functionalist Approaches Explained*. Manchester 2001.

²⁵ A. Aas. *The reception of Alice in Wonderland and Winnie-the-Pooh by Estonian Children*. Lk 81.

Kokkuvõtteks: neli Alice'it ja veel mõni

„Kardan, härra, et ma ei saagi väljendada ennast,“
ütles Alice, „sest ma ei ole mina ise, nagu näete.“

(Bakis, lk 40)

Positsioon kodustamise või võõrapärastamise skaalal ning see, millise lugeja peale tõlkija (oletatavasti) mõtleb, avaldub lisaks eelkirjeldatule ka teksti läbi-vates pisiotsustes, nt ühikute (mitte)teisendamises, kultuurispetsiifiliste termini kasutuses, muudes sõnavaravalikutes ja lausete liigenduseski. Bakise-Orase tõlge on keeleliselt küll aegunud, selle süntaks ja vahel ka stilistika mõjuvad võõralt, ometi on tegu päris lõbusa ja hoogsa lugemisega. Tollid on Bakis teisendanud sentimeetriteks – Alice'i kasvamise-kahanemise stseenides on eesti lapsel nii palju kergem ette kujutada, kui suur Alice parasjagu täpselt on või kui sügavas tiigis ta ujub. Šillingid ja pennid on samuti asendatud kodusemate kroonide ja sentidega, kuigi nende suurusjärkude tajumine pole loos nii oluline (ühel juhul mainib neid taat, kes pakub imesalvi, „kroon maksab karp“ (lk 42), teine kord tulevad rahaühikud mängu stseenis, kus ähmis vandemehed liidavad kuupäevad kokku ja teisendavad seejärel kroonideks ja sentideks – lk 102). Nimed on jäetud muutmata (paljudes keeltes on Alice saanud mõnes tõlkes kodusema nime – Venemaal Anja, Soomes Liisa, Ungaris Évike jne), ainult ühes luuletuses on isa Williamist saanud lihtsalt „armas taat“ (lk 42). Raamatu lõpus on aga toodud ka nimede ligikaudsed hääldused, ajalooliste tegelaste ja (mitte ainult kultuurispetsiifiliste) haruldasemate sõnade seletused lisaks Orase pike-malt seletavale saatesõnale). Selles ilmneb teadlik taotlus just inglise kultuuri Eestis tutvustada, mitte ainult lõbusat lugu jutustada – kroone ja sentimeetreid on seejuures siiski nähtavasti peetud vajalikuks lõivuks mõistetavusele. Üks kummaline võte(?), mis vormiliselt liigituks justkui kodustamise alla, aga tekstimaailma üldise inglispärasuse kontekstis mõjub pigem koomiliselt võõristavalt, leidub Orase tõlgitud „mervähikadrillis“. Kui Carrollil keelitab merlang:

The further off from England the nearer is to France—
Then turn not pale, beloved snail, but come and join the dance.

siis Orasel:

Vete taga õhinaga tabad uue rannajoome.
Milleks nutta? Tule, ruttu – lahkud saarest, satud Soome! (Lk 94)

Krossi tõlge on ladus, vaimukas ja rütmiline, samas krossilikult belletristlik ja arhaiseeriv, sõnavaravalik ei alahinda lugejat. Alice'i pikkus on Krossil jäetud jalgadesse ja tollidesse, mille kohta on lisatud allmärkus (lk 17), nii et lugeja

peab mõttes teisendustehteid sooritama. Rahaühikuid pole samuti kodustatud ja pealekauba on Kross veel juurde toonud segadust tekitava nimega inglise kaaluühiku, naela (Carrollil on salv müügil hinnaga „one shilling the box“, Krossil „penni eest nael“ – lk 40). 1971. aasta väljaande lõpus on kultuuride kohtumise hõlbustamiseks toodud ka nimede hääldused (2008. aasta omas enam mitte).

Tiisma tõlkes aimub samuti mõningast arhaiseerimistaotlust, Victoria-aegse Inglismaa esteetikale rõhumist ka keelekasutuses. Samas satub sekka ka päris argist ja nüüdisaegset keelt (nt „lõuaga jokk“ – lk 65). Mõnel pool jääb mulje, et vaja oleks läinud tähelepanelikumat keeletoimetamist (leidub kohmakat lauseehitust ja ühildumisvigu); üks kummaline nähtus on rõhutava kursiivikasutuse otsene ülevõtt inglise keelest, rõhukursiiv, mis näib olevat inglise keelest otse üle tõstetud eesti lauseses päris ootamatutesse kohtadesse, mõnikord jättes kõrvale eesti keelele omasemad rõhutamisvõtted (nt asesõna pika vormi asemel on lühike vorm kursiivi pandud: „Seda andis vana krabi, seda *ta* tegi“ – lk 145). Samas on Tiisma tõlkes tunda selget lusti keele kõlast ja vaimukust. Ühikud on jäetud jalgadeks-tollideks-šillingiteks, mida pole ka allmärkustega selgitatud – Alice'i kasvu on raske ette kujutada. Väljaandes on palju lisamaterjali, aga see puudutab autori ja illustratsioonide tausta, puudub eesti lugejale kohandatud kultuurispetsiifiline tugilugemine.

Kleini tõlge jätab mulje, et keelekasutuses on püüeldud tänapäevasuse ja arusaadavuse poole. Carrolli pikki lauseid on järjepidevalt lühemateks jagatud (eriti mitmest otsekõnerepliigist ja saatelausekatkest koosnevaid) – võib-olla kaob sellega pisut hoogsat jutustuslikku hõngu, aga lugemist võiks see lapsele tõepoolest hõlbustada. Esmapilgul justkui ebajärjekindel, aga sisuliselt täiesti loogiline ja läbimõeldud on ühikute kasutus: pikkusühikud on teisendatud eesti lapsele mõistetavateks sentimeetriteks, rahaühikud aga jäänud šillingiteks ja pennideks – nende väärtust aga polegi vaja teada, need mõjuvad lihtsalt koloriidina. Üldiselt on Kleini tõlke keel ladusam ja loomulikum kui Tiismal ning lapsepärasem kui Krossil.

Kokkuvõttes võib nentida, et tõlkijate strateegiad ei erine nii tohutult, kui sellise teksti puhul võimalik oleks. Kõik tõlked on ikkagi orienteeritud pigem lähteteksti ja lähtekultuuri poole, kuigi eri määral. Bakis ja Klein tunduvad kultuuri ja ajastu erinevust rõhutavat vähem kui Kross ja Tiisma. Kross suhtub jällegi algteksti vormilistesse üksikasjadesse vabamalt ja pigem taasloob eesti keele võimalustest lähtudes terveid stseene kui tõlgib iga üksikut lauset. Kõiki teksti sidususe ja relevantsuse probleeme ei ole päriselt lahendanud ükski tõlge – idioominimelised tegelased on kontekstivabad, kõik sõnamängud ei kanna alati stseeni välja ning luuletuste funktsioon ja tegelaste reaktsioonid neile jäävad arusaamatuks. Teisalt ei jõudnud ma siin artiklis käsitleda murdosagi kõigi tõlkijate vaimukatest, leidlikest ja veidratest lahendustest – mida rohkem neid

erinevaid tõlkeid lugeda ja ehk ka omavahel võrrelda, seda huvitavamaks ja naljakamamaks lugemiskogemus läheb.

Tegelikult pakub „Alice“ võimalusi kodustamise-võõrapäramise skaalal mõlemas suunas palju kaugemalegi minna. Olemas võiks ju olla ka üks täiesti dokumentaalne, üksikasjalikult annoteeritud ja sealjuures konkreetselt eesti publikule kohandatud või loodud seletuste-märkuste-saatesõnadega tõlge. Teiselt poolt kuluks eesti kultuuri ära ka süüdimatult kodustav, aga lihtsustamisest hoiduv, mõju sarnasust taotlev, tuntud eesti laulukesi parodeeriv, eesti fraseoloogismidega mängiv „Alice“ (või pigem Liisu, Elli, Betti vms – arvestades, et Alice on tuletis Elisabethist).

Võib muidugi tekkida küsimus, kust läheb siis tõlkimise, adaptatsiooni ja omavolilise ümberkirjutamise piir või mis hetkeni sobib veel nimetada teksti autoriks Lewis Carrolli. Ent juba esimestes tõlgetes löid tõlkijad paroodiaid sihtkultuuris tuntud laulukestest: saksa keeles (1869) tegi Antonie Zimmermann näiteks „O Tannenbaumist“ „O Papagei“ (seda ümiseb teelauas Kübarsepp)²⁶; Henri Bué, kelle tõlke (samuti 1869) Carroll ise heaks kiitis, pani Alice'ile suhu moonutatud versiooni Jean de la Fontaine'i „Maître Corbeau'st“²⁷ jne; tuntud on ka Vladimir Nabokovi tõlge (1923), kus näiteks „Isa Williami“ paroodia on integreeritud Lermontovi „Borodino“ põhjale²⁸. Kindlasti on need ühed hoopis teistsugused raamatud kui inglise „Alice“ inglise lapse jaoks. Samas ei ole ju ka inglispärane Alice eesti lapsele „samasugune“ raamat kui inglise lapsele. Tekst, kes juba tõlkimise jäneseurgu hüppab, ei tule sealt enam ühelgi juhul välja päris samasugusena. „Aga kui ma pole seesama, siis tekib küsimus, kes ma ometi olen? Jah, see on tõepoolest suur mõistatus!“ (Bakis, lk 16)

Huvitav on mõelda, milliste tekstidega eesti kultuurist võiks saavutada sarnast blasfeemilist-lõbustavat-vabastavat mõju, mis on Carrolli pilal. Peeter Sauter on „Alice'i“ tõlgetest ja illustratsioonidest rääkides küsinud näiteks, „kuidas me taluksime, kui keegi teeks „Meil aiaäärne tänavas“ tekstist totra paroodia“²⁹. Selline tõlge poleks mitte ainult lähteteksti, vaid ka sihtkultuuri süvauurimus. Või kas eesti keeles on vähe toredaid personifitseeritavaid idioome: mis oleks, kui ühele poole minnes jõuaks Tolvajolvani ja teisel pool Jobukaku õuele, Untsantsaka või Mutsujuurika, Vuhvapüksi või Põrundpea, Kuutõrvaja või Tähenärija juurde? Külasta millist tahad, kõik on hullud. Mänguruumi on, jäneseurg haigutab kutsuvalt.

²⁶ L. Carroll, Alice's Abenteuer im Wunderland. Tlk A. Zimmermann. <https://www.gutenberg.org/files/19778/19778-h/19778-h.htm>, vaadatud 6.8.2021.

²⁷ L. Carroll, Alice au pays des merveilles. Tlk H. Bué. https://fr.wikisource.org/wiki/Alice_au_pays_des_merveilles/, vaadatud 6.8.2021.

²⁸ Л. Кэрролл, Аня в Стране чудес. Tlk V. Nabokov. <http://nabokov-lit.ru/nabokov/proza/kerroll-anya-v-strane-chudes/index.htm>, vaadatud 6.8.2021.

²⁹ P. Sauter. Igavene teeäeg. Sirp 20.11.2015.